

Александар Новаковић

Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА – КВАЗИНАУКА ИЛИ УСПЕШАН ХЕУРИСТИЧКИ МОДЕЛ?*

Сажетак

Термин „неолиберализам“ не може се разумети без одређене „теорије неолиберализма“ која му стоји у основи. Под тиме се не мисли на теорије оних аутора који заступају идеје слободног тржишта, минималне државе и владавине права, већ на теорије аутора који користе реч „неолиберализам“ у сврху описивања политичке и економске стварности данашњег света. У овом раду се научни статус овако интерпретиране теорије неолиберализма преиспитује на два начина: демонстрирањем њеног противречног карактера (неусаглашеност теорије неолиберализма са емпиријском евиденцијом) и расветљавањем њеног основног мотива (извантеоријска – идеолошка мотивације теорије неолиберализма). У том смислу се разматрају различите врсте теорија неолиберализма, објашњава њихова генеза и међусобне разлике. Коначно, на примеру неколико кључних детерминанти политичког и економског устројства савремене државе (величина модерне државе, опсег њених социјалних припадности, степен мешања државе у економију, улога међународних организација, као и карактер трансформација земаља некадашњег источног блока), показује се зашто теорији неолиберализма треба одрећи статус једне научне теорије.

Кључне речи: неолиберализам, теорија неолиберализма, међународне организације, демократски капацитети, политичке институције.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Једно од основних захтева научног истраживања представља коришћење јасне и прецизно формулисане терминологије у функцији што приближнијег описа феномена који се истражује. У извесном смислу може се чак рећи да је управо однос према терминологији нека врста теста за оцену квалитета научног рада. У једном од класика социолошке есејистике Роберт Нозик је интелектуалце назвао „ковачима речи“¹⁾ желећи да укаже на широке могућности (зло)употребе језика које им стоје на располагању. То се посебно односило на друштвене научнике који се због природе свог позива осећају позваним не само да тумаче друштвене прилике, већ и да утичу на њих. Уколико је њихово тумачење теоријски засновано и емпиријски поткрепљено утолико и проистекајућа теорија може бити друштвено корисна. Уколико то није случај, већ је реч о интерпретацији која нема теоријску и емпиријску заснованост, онда је реч о „лажној науци“. Циљ овог рада јесте да се покаже да је у случају теорије неолиберализма реч управо о овом другом.

За велики број научних радова, студија и пројеката термин „неолиберализам“ представља средишњи појам анализе, основно методолошко полазиште, неупитну истину, „темељни“ опис стварности, историјски факат, итд. Обиље литературе у којој се овај термин користи наводи на закључак да је реч о појму без кога се не може разумети не само један краћи историјски период већ цела једна епоха. Дискурс неолиберализма – употреба овог појма у научне сврхе – представља велики наратив савремене друштвене теорије који обухвата многе друге, мање наративе. Разнолики појмови и институције попут глобализације, антиамериканизма, међународних организација (попут СТО, ММФ, СБ и сл.) и мултинационалних компанија – све то се данас најчешће разуме у светлу термина „неолиберално“ или „неолиберализам“. Свеprisитност овог појма толика је да често истраживачи попуштају пред искушењем да крупније догађаје и дешавања на међународној сцени, светске и регионалне кризе, као и потресе у појединим земљама објасне управо прибегавањем аналитичком вокабулару савремене теорије неолиберализма. У том смислу се може рећи да је термин „неолиберализам“, и њему пратећа теорија или дискурс, постао zgodно интелектуално средство описа света у коме живимо. Но, шта заправо научна литература подразумева под овим појмом?

Свако настојање да се садржина овог појма недвосмислено утврди неминовно наилази на готово непремостиве препреке. С једне стране имамо чињеницу да се термин „неолиберализам“

1) Роберт Нозик, „Зашто су интелектуалци против капитализма?“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 10, бр. 1-4/2005, стр. 195-203.

користи у обиљу стручне литературе што би само по себи требало да говори о његовој релевантности, а са друге то да се његово значење не може јасно артикулисати. Другим речима, то је појам који се *подразумева* а да се истовремено не може недвосмислено и дефинитивно утврдити *садржина* подразумеваног. Је ли неолиберализам само економска концепција „реакционарних“ економиста или је по среди заокружена идеологија са разрађеном тактиком примене? Ако је ово прво случај по чему се онда таква концепција разликује од неких старијих, либералних концепција? Ако нема суштинских разлика чиме се оправдава употреба новог термина за стару и познату ствар? Или је у питању „превратна“ стратегија повратка на класични либерализам али „само на идеолошком плану“ док се у пракси жели постићи нешто сасвим другачије?²⁾ Ако је пак у питању разрађена идеологија са стратегијом примене где је она формулисана и зашто је њена примена у тако великој мери супростављена духу и слову неолиберализма и самој тактици примене?³⁾ И шта је заправо неолиберализам, је ли у питању покрет, идеја, поглед на свет, политички став, специфична економска доктрина или све то заједно или ништа од свега тога?

Постоје два основна експланаторна нивоа артикулације теоријског дискурса о неолиберализму и та два нива су у међусобном конфликту. То је узрок свих недоумица и нејасноћа изражених у сету горенаведених питања. Основни проблем сваке теорије неолиберализма представља неусаглашеност *теорије* неолиберализма са *праксом* неолиберализма. То само по себи не би представљало значајну тешкоћу (ретко која идејна концепција бива остварена у целини) да се под појмом неолиберализма најчешће не подразумева нека врста пажљиво конципираног и веома амбициозног *политичког пројекта* заснованог на јасној економској доктрини који циља ка, у крајњој линији, радикалној промени друштвених и економских односа у свету. Али, ако је тако, како онда објаснити чињеницу – на коју упућују и неки од заговорника употребе овог појма – да по правилу „неолиберална политика“ коју воде „неолиберални актери“ не производи „неолибералне резултате“ већ, супротно очекивању, остварује резултате који су у супротности са прокламованом доктрином?

Логичан исход ове појмовне конфузије било би *или* да се радикално редефинише појам у складу са налазима емпиријске анализе засноване на компаративном истраживању, *или* да се одбаци.

2) Martijn Konings, „Neoliberalism and the American State“, *Critical Sociology* 36 (5) 2010, p. 741.

3) *Ibid.* p. 761.

До новог, *реформисаног* појма „неолиберализма“ дошло би се помоћу емпиријске екстракције на основу компаративне анализе реформских захвата и текућих политика савремених демократских држава. У том случају *идеологија* реформисаног појма своју артикулацију задобила би *накнадно*, што је обратни процес имајући у виду историјску генезу теорије неолиберализма. Тиме би се нужно поставило и питање терминологије, али је то, у сваком случају, од мање важности у односу на то што би проблематични садржај био, заправо, одбачен.

Термин „неолиберализам“ подразумева одређену теорију која му даје смисао и значење. У овом раду се израз „теорија неолиберализма“ (ређе „идеологија неолибарализма“) користити за описивање теза, ставова и интерперетација *теоретичара* теорије неолиберализма а не за упућивање на интелектуалне промотере слободног тржишта (Аустријске, Чикашке, Вирџинијске, и др. школа) и *free market* одређене реформаторе. Дакле, ова синтагма се не користи за ауторе које сама теорија неолибаризма сврстава у „неолибарале“, већ за оне ауторе који за опис трендова у светској политици и одређене школе економског мишљења *употребљавају* термин „неолиберализам“. Ова инверзија намеће се сама од себе управо због чињенице да по правилу *сами* „неолиберали“ не држе до своје „неолибералне“ самоидентификације. И то је још једна особеност неолибералне теорије што се ни један значајни поборник идеја које се разумеју као „неолибералне“ *није* изјашњавао као „неолиберал“, нити је користио ту терминологију. То није чинио ни Фридрих фон Хајек, ни Џејмс Бујукен али ни један од најеминентнијих економиста „неолибералне“ оријентације, Милтон Фридман. Ствар се додатно усложњава када се има у виду и то да су економске филозофије и школе мишљења ових аутора у тој мери различите, да су по питању неких кључних тачака економске теорије (схватање новца и важности макроекономије) заправо међусобно искључујуће. Пред сваку теорију неолиберализма, дакле, поред основног проблема који мора да реши – конфликта објашњења и емпирије – поставља се и задатак објашњења ове чињенице.

У стручној литератури која усваја неолибералну терминологију приметне су две тенденције. Једна, конзервативна, која истрајава на подразумеваном – конфликтном – садржају овог појма покушавајући да ту конфликтност објасни указивањем на њен фасадни карактер који служи циљевима „класне борбе“.⁴⁾ Друга, ли-

4) На пример: David Harvey, „Neoliberalism as Creative Destruction“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 2007 (March), pp. 22-44; Mislav Kukoč, „Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija“, *Arhe*, V, 10, 2008, str. 41-53.

берална, која све више признаје конфликтан и противречан карактер самог појма и покушава да на неки алтернативни начин помири идеологију неолиберализма са емпиријским налазима до којих долази. Спроведећи сложени дијалектички маневар ови последњи долазе до закључка да је неолиберализам не само компатибилан већ да он, као полуосвешћени „класни“ покрет, ради за сâму ствар „државе благостања“.⁵⁾ У последњем случају, недостаје само још један корак ка коначном одбацивању самог појма неолиберализма. Тако се заправо „научни“ неолиберални дискурс креће у широком распону од једне крајности у којој се, на пример, цитирају мисли самопрокламованих бораца за праведни свет, Фидела Кастра и Ева Моралеса⁶⁾ до друге, у којој се неолиберализам изједначава са неком врстом новог социјализма (о чему ће бити речи касније).

ПОСТМАРКСИСТИЧКА ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Но, вратимо се самом појму у његовој уобичајеној форми. Као што и сама реч каже у питању је нешто што долази након *либерализма*. Односно, имплицира се да није по среди политичка економија *класичног* либерализма већ да је реч о поновном оживљавању либерализма у неком новом (историјском) контексту. Такво нешто обично подразумева извесну промену или померање у односу на изворно значење, отуда префикс „нео“ у синтагми „неолиберализам“.⁷⁾ Оваквом схватању највише су наклоњени аутори марксистичке и постмарксистичке оријентације (они који своја становишта заснивају на основним теоријским увидима Мишела Фукоа, Алана Бадјуа и Пјера Бурдијеа) који сматрају да се свака теорија, интелектуални правац или школа мишљења, не може одвојити од контекста у којем настаје. Ова хегелијанска перспектива – без које се изворни марксизам не може разумети – априори негира могућност да се нека теорија може мислити исто (да њено значењско језгро остаје непромењено) у различитим временским периодима.

5) Yvonne Hartman, „In Bed with the Enemy: Some Ideas on the Connections between Neoliberalism and the Welfare State“, *Current Sociology*, Vol. 53 (1), 2005, pp. 57-73; Elaine Hartwick, Richard Peet, „Neoliberalism and Nature: The Case of the WTO“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 2003 (November), pp. 188-211.

6) Ximena de la Barra, „Who Owes and Who Pays? The Accumulated Debt of Neoliberalism“, *Critical Sociology*, Vol. 32, Issue 1/2006, pp. 125-161.

7) Wendy Brown, „Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy“, *Theory & Event*, Vol. 7, Issue 1/2003, pp. 37-59.

Постмарксистичка, неомарксистичка и хуманистичка теорија „неолиберализма“ полази од тога да је идејни склоп класичног либерализма доживео неку врсту осиромашења, редукције и радикализације у новом, не тако лепом руху. То се тумачи као последица нових историјских околности, или, речено традиционалнијим марксистичким речником, као резултат динамике другачије класне борбе од оне која је постојала у 18. или 19. веку. А будући да је класични либерализам представљао само неку врсту предаха у дугом ходу историје и непрестаној борби класа то поновно јављање либерализма у времену које је одавно одбацило нека његова темељна начела није само још један анахронизам већ представља својеврсни куриозитет који за ове критичаре одише духом накарадности и „вулгарности“.⁸⁾ По оваквом схватању неолиберализам представља накарадну и вулгарну творевину јер актуелизије најпроблематичније елементе класичног либерализма. Ти су елементи нерегулисано, „стихијско“ тржиште које служи класној експлоатацији, непостојање институција социјалне државе и „нехумана“ пракса економског дарвинизма – елементе које је све заједно модерна постњуидиловска велферистичка држава одбацила као социо-економски атавизам. По мишљењу ових постмарксистичких интелектуалаца неолиберална „апотеоза“ слободног тржишта гура у други план прогресивне елементе традиције класичног либерализма оличене у институцијама поделе власти и политичких слобода.⁹⁾ Тако се неолиберализам описује као теорија која издиже принципе слободног тржишта, приватне својине, минималне државе и индивидуализма изнад сваког егалитаристички замишљеног концепта и вредности. Он промовише „лошу“ слободу (економску слободу) на рачун „добре“ слободе (политичке слободе) и тако обезбеђује механизам друштвене експлоатације.¹⁰⁾ Због тога „неолиберализам“ разграђује социјалну кохезију, слаби осећај заједништва претварајући појединца у „масу за обликовање“ (*docile body* - Foucault) без чега се не могу остварити принципи равноправности и хуманитета.

Постмарксистичко дефинисање неолиберализма у складу је са хегелијанском визијом која у развијеној Марксовој доктрини задобија контуре једне завршене теорије завера у којој бројчано

8) Иван Јанковић, „Либерализам, неолиберализам и глобализација“, Интернет: <http://katalaksija.com/2005/10/04/liberalizam-neoliberalizam-i-globalizacija> (датум приступа: 15.10.2012).

9) Загорка Голубовић, „Елементи критике неолибералног модела транзиције“, *Социолошки преглед*, Vol. 38, No. 1-2/2004, стр. 5-21.

10) David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005, p. 36.

мала али моћна класа богатих експлоатише бројчано велику али немоћну класу пролетера. У позадини неолибералног пројекта тако не стоји само једно ново интелектуално промишљање старе и превазиђене мисаоне концепције – „превазиђеног модела капитализма“¹¹⁾ – већ и идеолошки рат једне посвећене групације која у новом контексту у коме се развила криза државе благостања види прилику за стицањем и увећањем друштвене, економске и сваке друге моћи. Неолиберализам стога није ништа друго до, како каже Дејвид Харви, „средство рестаурације класне моћи“.¹²⁾ Међутим, будући да рестаурација класне моћи подразумева политичку и економску моћ заступници оваквог схватања ту моћ локализују на нивоу међународних организација попут СТО, ММФ, СБ, разних мултинационалних компанија и западних влада предвођених САД.¹³⁾ Те организације пренебрегавају самопрокламоване циљеве и спроводе неолибералну агенду тако што „уцењују“ и „израбљују“ кориснике услуга. Често се у теорији неолиберализма користи синтагма „узми или остави“ што треба да значи да земље/корисници у таквој ситуацији заправо немају избора. Морају да пристану на уцене од стране међународних организација. Уместо да служе као помоћ земљама у развоју ове институције заправо испумпавају капитал и намећу реформе које највише штете најосетљивијем социјалном стратуму.¹⁴⁾ Стављене у положај зависника од стране помоћи те земље лако постају плен моћних финансијских интереса мултинационалних компанија и страних влада развијених западних земаља. Штавише, по оваквом схватању, неолиберализам не нуди само веома скупа решења за оне који желе да изађу из кризе – он, превасходно, *производи* кризе.¹⁵⁾ Стога није чудно да се неолиберални покрет појављује у времену кризе западне државе која је изграђена на два, неолиберализму крајње опречна, елемента: кејнзијанској економској концепцији и идеологији велферистичке државе.

Најрадикалнија верзија оваквог схватања у неолиберализму види не само једну класну борбу за доминацију богатих над класом сиромашних већ и много више од тога, један *тоталитарни* покрет

11) Голубовић, *op. cit.*, стр. 6.

12) Harvey, *op. cit.*, p. 31.

13) Кукоч, *op. cit.*, стр. 41-53; Вишња Станчић, Зоран Грубишић, „Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а“, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, Vol. 30, стр. 259-276.

14) De la Barra, *op. cit.*, p. 206.

15) Надица Пјевић, „Неолиберализам и теорија редукације социјалне државе“, *Социјална мисао*, 4, 2010, стр. 136.

и идеологију која прети да пороби читав свет.¹⁶⁾ Ова теорија неолиберализма у свом интерпретативном радикализму превазилази марксистички или постмарксистички оквир и спаја само наизглед неспојиве политичке оријентације и наклоности. У конкретном случају ради се о „непринципијелној коалицији“ левичарског ресантимана због пропасти „једне велике идеје“ (комунизма) са десничарском фобијом од сусрета са Другим услед све развијеније глобализације. Ипак, најчешће је ова теорија запаво само изданак ординарног незнања, резултат изостанка озбиљног истраживања и сигуран знак идеолошке заслепљености аутора.¹⁷⁾ Али чак и све то тешко може бити оправдање да се ствари толико симплификују и релативизују да се опис стања у којем се свет данас налази изједначи са примерима историјских тоталитаризама, нацизма и стаљинизма.

Практично сва друга „лева“, хуманистичка, прогресивистичка, социјалистичка и социјалдемократска, еколошка, антиглобалистичка и многа друга разумевања неолиберализма, у већој или мањој мери прихватају управо наведено (постмарксистичко) одређење неолиберализма. Разлика је само у томе у којој мери се признаје или одриче „заверенички“ статус и пратећа марксистичка терминологија.

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА У РЕСТРУКТУИРАЊУ

Теорија неолиберализма је прошла дуг пут од времена кризе из седамдесетих година прошлог века и чилеанских привредних реформи под диригентском палицом чикашких монетариста. Она, наравно, није у почетку могла да представља оно што представља данас – један од доминантних хеуристичких модела друштвене науке. Извесно је међутим, да је своју зрелост доживела током позних деведесетих година када се најзад устоличила као „опште место“ или „велики наратив“ интелектуалне критике економских и социјалних прилика у свету. Данас се, међутим, она налази у фази самопреиспитивања с обзиром на енормну количину емпиријске

16) Видети текст Срђана Милашиновића, „Тоталитаризам и неолиберализам“, *Наука, безбедност, полиција*, Vol. 9, бр. 2-3/2004, стр. 97-124, као и студију Зорана Видојевића, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Београд: Институт друштвених наука 1997.

17) Као што је то, на пример, случај онда када се интервенционистичка политика САД и међунднародне заједнице у Ираку и Авганистану интерпретира као манифестација „неолиберализма“ (Уп. Michael Schwartz, „Neo-liberalism on crack: Cities under siege in Iraq“, *City*, Vol. 11, No. 1/2007 (April), pp. 21-69).

евиденције коју није лако укалупити у један једноставни објашњаваљачки калуп.

Постмарксистичка („класична“) теорија неолиберализма тврдила је да су протагонисти неолибералних политика заправо у највећој мери размонтирали већину институција савремене социјалне државе – државе благостања. Све је, наводно, почело у виду генералних проба реформа које су спровођене у Њујорку („New York Scenario“ из 1970. године) и Чилеу за време владавине Аугустоа Пиночеа, да би се потом, помоћу револуција које су извели Маргарет Тачер у Великој Британији и Роналд Реган у САД коначно усталичио један универзални модел друштвеног поретка који се од тада намеће остатку света („*imposition thesis*“¹⁸). Држава благостања је размонтирана, укунуте су њене социјалне принадлежности, спроводена су масовна отпуштања радника и смањена је администрација и све то ради једног циља – акумулације капитала од стране моћних лобија у свету. Епоха у којој живимо, по класичној теорији неолиберализма, јесте епоха неолиберализма, епоха доминације крупног капитала, моћних финансијских лобија, и „хегемона“ међу државама САД.

Оваква редукционистичка и симплификована представа вишедеценијске историје света пала је на провери своје основне тезе о свеобухватној демонтажи савремене државе благостања. Заступници реформисане теорије неолиберализма признају да је таква теза неодржива, истичући да не само да није дошло до смањења државе благостања већ да су се „појавиле нове форме социјалних институција пропраћене новим начинима администрације и подупрете теоријским оправдањем које је померено од права ка обавезама“.¹⁹ Штавише, каже се да „многа истраживања теоретичара државе благостања ... потврђују да је тврдња о кресању социјалних програма пренаглашена, иако ови аутори тврде да су кризне тенденције заиста својствене државама благостања“,²⁰ као и то да „неолибералне праксе немају ништа са тржишном разградњом (тј. процесом који води издвајању тржишта из свог институционалног окружења и наметању економске логике друштву) а све са институционалном експанзијом (тј. процесом помоћу кога специфични

18) Venelin I. Ganey, „The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005. pp. 343-378.

19) Hartman, *op. cit.*, p. 61.

20) *Ibid*, p. 64.

односи моћи постају везани за рутинске стратегије људи и тако би вају уткани у ткиво социјалног живота)²¹⁾

Треба имати у виду да ни умеренија теорија неолиберализма не одбације основне марксистичке увиде о „владавини светом“, тј. о улози крупног капитала и разних интереса који га подупиру у обезбеђивању доминације како на националном тако и на интернационалном плану. Оно што ова теорија одбацује јесу закључци, тезе и генерализације класичне теорије неолиберализма који се не могу помирити са доступном емпиријском евиденцијом. У том смислу се и ова теорија, попут њене радикалне претходнице, руководи *политичим* мотивима – што је и разумљиво, с обзиром на марксистичке темеље на којима је изграђена, и основног циља коме тежи (промена постојећег стања у свету). Разлика је, дакле, само у томе што умерена теорија неолиберализма не може више да прихвати закључке по којој је држава благостања размонтирана, а да се истовремено евидентира њен раст. Она такође не може да прихвати ни то да је улога међународних организација по свом карактеру „неолиберална“ будући да се улога међународних организација у протекле три деценије толико променила – у складу са променама у свету – да оне као своје императиве често истучу управо агенде до којих држе противници неолиберализма, попут *защите животне средине и одрживог развоја*.²²⁾

Оно што сада нова теорија нелиберализма жели да постигне јесте да искористи (по њој) позитивни тренд трансформације глобалних институција и афирмише кејнзијанске економске политике као основни мотор *усклађеног и одрживог економског развоја* који има слуха за еколошке потребе данашњег света.

У том циљу умеренија теорија неолиберализма предлаже осмишљавање својеврсних „стратегија“²³⁾ за мирење иначе непомирљивих императива (императива тржишта и императива очувања животне средине). Једна од таквих стратегија које предлажу Хартвик и Пит била би да се озваничи употреба одређених, наизглед вредносно неутралних, „здраворазумских“ и самим тим за широку јавност прихватљивих синтагми, које треба да постану компоненте стандардног, политички коректног језика:

21) Konings, *op. cit.*, p. 742.

22) Deepak Lal, „The Threat to Economic Liberty from International Organizations“, *Cato Journal*, Vol. 25, No. 3/2005 (Fall), pp. 503-520; Elaine Hartwick, Richard Peet, *op. cit.*, pp. 188-211.

23) Elaine Hartwick, Richard Peet, *op. cit.*, p 206.

„Прва стратегија представља производњу концептуалних механизма који користе привлачне појмове за које се чини да преошћују непремостиви јаз између привредног развоја и екологије, као што је то случај са појмом „одрживи развој“. Под „развојем“ у овој синтагми мислимо, у суштини, на економски раст који подстиче стално растућа потрошња, тај основни маркер задовољства и среће маса у неолибералним друштвима. Сматрамо да се термин „одрживи“ има разумети у идеолошком смислу... у овом смислу одрживост има више значења која се протежу од обезбеђивање раста путем државне интервенције, размене права на загађивање (pollution rights) на тржишту, до минимизирања ефеката загађења тако да не би дошло до претакања јавног незадовољства у организовану политичку акцију“.²⁴⁾

Ову стратегију треба да надопуни друга која:

„укључује дислокацију регулаторне власти ка „горе“, ка незабраним и само делимично одговорним институцијама глобалне власти. То би националне државе ослободило притиска и обезбедило обиман регулаторни амбијент за глатко одвијање глобалног капитализма“.²⁵⁾

Реформисана теорија неолиберализма лаконски решава два основна проблема која се нужно јављају у оквиру сваке теорије неолиберализма: проблем јаза између теорије и праксе „неолиберализма“ на једној страни, и проблем самоидентификације неолиберала, на другој. Примењујући неку врсту Окамовог бријача, она једноставно констатује да се савремена држава *не може* изједначити са неолибералном минималном државом заснованом на либералним принципима и економским доктринама „неолибералних“ теоретичара. Следствено том закључку, теоријски се не би могло оправдати ни коришћење термина „неолиберализам“ у смислу описа постојећег стања и трендова у свету.²⁶⁾ Такаве импликације, ипак, не обавезују заступнике ове теорије на одустајање од уобичајене терминологије нарочито због извантеоријских мотивација које су у њој садржане.²⁷⁾

24) *Ibid*, p. 206.

25) *Ibid*, p. 206.

26) То су следећи трендови: све већи раст глобалне „анти-неолибералне“ регулације у разним сферама живота (пре свега „еколошке“ регулације) кроз јачање утицаја глобалних институција попут УН, ММФ, СТО итд; тренд увећања државних администрација нарочито током дугог периода фазе кредитне експанзије у свету; презервирање институција државе благостања, итд.

27) Оне су јасно уочљиве и у закључку који износи Хартманова: „Стога, у тако радикалној политичкој акцији треба да спајамо два типа противдејства: хиљаде протестаната који

ТЕОРИЈА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА КАО ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУКТ

У досадашњем делу рада назначена је идеолошка компонента савремене теорије неолиберализма. Да би се она додатно објаснила и поткрепила важно је осврнути се на историјски контекст настанка саме теорије неолиберализма. По мишљењу аутора овог рада, преломни моменат у развоју теорије неолиберализма представља пад Берлинског зида чиме је означен нестанак биполарног света. Пре тог историјски епохалног догађаја теорија неолиберализма представља само једну од многих теорија које су се утапале у владајући наратив марксизма. Од пада Берлинског зида она сама постаје универзални наратив који генерише многе, не само марксистичке, наративе.

Марксизам, иако давно одбачен као научно објашњење света (нарочито у својој изворној, историјско-детерминистичкој варијанти) црпео је основу свог интелектуалног легитимитета из једног пола хладноратовске поделе. Од тренутка када се свет реалсоцијализма срушио, марксизам губи позицију истинске алтернативе либералној демократији. Теорија неолиберализма добија на свом значају управо захваљујући овим историјским дешавањима, јер чак ни „тачеризам“ и „реганизам“, као ни монетерне реформе у Чилеу седамдесетих година прошлог века, нису могле да јој осигурају такав реноме као што је то учинио коначни слом реалсоцијализма. Захваљујући реакцији интелектуалне елите и научних кругова који нису подржавали новонастале промене у свету, неолиберализам постоје једна од најутицајнијих теорија савремене левице, успевајући, тако, да попуни интелектуалну празнину која је настала након историјског краха социјализма. Она постаје нека врста интелектуалног отпора процесу који се доживљава као имплементирање капитализма у свету. У том, *идолошко* контексту треба разумети смисао и употребну вредност теорије неолиберализма; њен објашњавалачки потенцијал није могуће одвојити од политичких интенција којим се руководи. Штавише, он се једино помоћу њих може разумети. Да бисмо ово објаснили покушаћемо да – уз оно што је већ речено у претходном делу рада – назначимо зашто неолиберализму као теорији треба придати сличан еписте-

су спремни да се суоче са систематским полицијским и војним насиљем које штити постојећи светски поредак и хиљаде истраживачких институција и невладиних организација које треба да се посвете откривању софистицираних лажи које нам организације светске власти упорно пласирају“ (Hartman, *op. cit.*, p. 210).

молошки статус који је Карл Попер доделио теоријама марксизма, психоанализе и астрологије.²⁸⁾ Наиме, статус *квазинаучне теорије*.

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ КАО КВАЗИТЕОРИЈА

То ћемо учинити преко неколико основних параметара који се могу детектовати и који потврђују неодрживост основне тезе теорије неолиберализма. Наиме, тезе о неолибералној идејној и политичкој супремацији у свету. Ти параметри су величина модерне државе, њене социјалне припадности, степен мешања државе у економију, улога међународних организација, као и карактер трансформација земаља некадашњег источног блока.

а) Величина државе, обим регулације и њене социјалне припадности

Историјски ток изградње велике државе (*big state*) у XX веку, процес који још увек траје, документује слабљење и нестанак класично либералних институција и облика владавине карактеристичног за деветнаестовековни *laissez-faire* капитализам. Нестанак класичног монархијског система власти у већини земаља Европе након Првог светског рата и успостављање републиканског модела са парламентарним изборима и општим правом гласа, имало је за своју основну последицу експанзију државног апарата/бирокрације²⁹⁾ и све већи уплив државе у секторе које традиционално сфера јавне политике није обухватала. У односу на раније монархистичке системе модерна демократска држава генерише огромну потрошњу – незапамћену за монархистичке системе чак и у ратним условима.³⁰⁾ У новим демократским републикама долази до експанзионог повећање удела владиног упошљавања становништва

28) Карл Попер, *Претпоставке и добијања: раст научног знања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.

29) О томе Норберто Бобио каже следеће: „Демократска држава и бирократска држава историјски су много више међусобно везане него што се може мислити с обзиром на њихову супростављеност. Све државе које су постале демократскије у исто време су постале и бирократскије, јер је процес бирократизације великим делом био последица процеса демократизације (Норберто Бобио, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990, стр. 33).

30) Укупна државна потрошња до I светског рата само је у ратним условима прелазила 15% БНП. У међуратном периоду она је порасла до неких 20-30% БНП да би се у послератном периоду кретала и до 60% БНП (Hans-Hermann Hoppe, *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers, 2001, p. 55).

(модел владе као примарног послодавца),³¹⁾ увођења нових врста пореза и стратегија опорезивања, због чега филозоф Петер Слотердајк модерну државу назива „државом пореза“, *Steuerstaat*.³²⁾

Круг супремације државе над економским и друштвеним токовима затворио се последњим крупним интервенционистичким кораком – укидањем златног новчаног стандарда и увођењем државног (папирног) новца. Почетак тог процеса обележен је настајањем савременог централног банкарства у Америци (Federal Reserve System, основан 1913. године) и Европи што је представљало круцијални корак ка ширењу државног интервенционизма у монетарној сфери.³³⁾ Други важан корак који је у потпуности изменио монетарну структуру света било је прихватање доларског стандарда (псеудо златни стандард) што је озваничено договорима у Бретон Вудсу (Bretton Woods Agreement) пред крај Другог светског рата (1944. године). Бретонвудски споразум престао је да важи 1971. године када је укинута златна подлога за амерички долар и у потпуности озваничена монетарна политика штампања новца (*fiat money*). Оваква економска иновација широм је отворила врата не само за већу контролу над монетарном политиком већ и примену данас веома популарних механизма одржавања на власти: финансирање потрошње из непостојећих извора и државно задуживање.³⁴⁾ Ипак, важне финансијске институције бретонвудског поретка, попут Светске Банке (најпре Међународне банке за обнову и развој) и Међународног монетарног фонда, надживеле су његов крај. Ове институције, створене ради очувања система размене на основу фиксног девизног курса у свету, након увођења

31) На основу података до којих је дошао Петер Флоре а на које у својој анализи демократског републиканизма ослања и Ханс-Херман Хопе, повећање удела владиног запошљавања радне снаге кретало се од 3% до 1900. године, 8% у међуратном периоду, до 15% у послератном добу. Из ове статистике су изузети: војнички персонал, здравствени радници, социјалне институције и агенције социјалног осигурања, као и национализоване индустрије (*Ibid*, p. 56). Јасно је да је са овим изузетим категоријама проценат повећава знатно изнад 15%. То потврђује и извештај ОЕЦД по коме државно упошљавање у неким европским земаљама захвата читавих 30% од укупне радне снаге (OECD, *The State of the Public Service*, OECD, Paris, 2008).

32) Peter Sloterdijk, “Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt, 2009 (13. Juni).

33) “Усвајање Закона о федералним резервама (Federal Reserve Act) 23. децембра 1913. године представљало је важан моменат у таласу имплементације (који се јавља око 1900) прогресивистичке легислативе на локалном, државном и савезном нивоу власти. Прогресивизам је представљао двостраначки покрет који је током прве две деценије двадесетог века трансформисао америчку економију и друштво од једног *laissez-faire* етатизма ка централизованом етатизму“ (Murray Rothbard, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2002, p. 183).

34) Hoppe, *op. cit.*, p. 62.

плутајућег девизног курса изгубиле су своју првобитну намену као чувара бретонвудовског монетарног поретка.³⁵⁾ Ово је важан податак који нам може помоћи у расветљавању њихове контроверзне улоге, нарочито у смислу како се та улога схвата у оквиру теорије неолиберализма.

Улога државе као регулатора економских токова посебно је ојачана током периода Рузвелтовог програма „New Deal“, чиме је представљен нови модел за устројство националних држава. Раст државног интервенционизма праћен је и растом економске филозофије протекционизма чиме се корак по корак гасила деветнаестовековна традиција слободне трговине чији је главни промотер у свету било Британско царство.³⁶⁾ Нови поредак „мешовитих привреда“ устоличен је успостављењем система послератне државе благостања у Америци и великом делу света.

Заоденут атрактивном одором „државе благостања“ (*welfare state*) демократски републиканизам осваја Европу, Сједињене Државе и неке друге земље, у периоду након Другог светског рата. Он се представља као средње решење између „необузданог“ *laissez-faire* либерализма и екстремизма социјалистичког централног планирања. Користећи се демократском процедуром и примењујући кејнзијанске принципе, велферистичка држава проширује своју улогу у друштву, нарочито у сфери економског живота.³⁷⁾ Држава постаје „мајка свих мајки“ која се брине о свему, од образовања најмлађих чланова друштва, њиховог васпитања по свом узору, до упошљавања и обезбеђивања њихове будућности. У економији овај сурогат мајке практикује стратегију „јавних радова“, „општег упошљавања“, „минималних надница“, дакле, свега оног што класично либерални поредак препушта спонтаној утакмици и добровољним аранжманима актера на тржишту.

Руковођена идејом „социјалне правде“ и „једнакости“ држава благостања повећава свој опсег до степена који више не може да финансира. Крајем седамдесетих година прошлог века, она доживљава озбиљну кризу ликвидности из које се могла избавити само повратком на старе мудрости, применом мера ограничавања и смањења државног апарата и враћањем концепту минималне владе, што се крајем осамдесетих година XX века и догодило, захваљујући

35) Lal, *op. cit.*, p. 507.

36) *Ibid.* p. 503.

37) Истраживање раста америчке државе показало је да се она „током двадесетог века увећала за пет до шест пута у односу на економију (Robert Higgs, *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government*, A Pacific Research Institute for Public Policy, Oxford University Press, 1987, p. 25).

реформама Маргарт Тачер у Великој Британији и Роналда Регана у Сједињеним Државама.

Да су те реформе ипак биле парцијалне, иако учинковите за земље у питању, показује и најновија економска криза у свету. Реформе осамдесетих година прошлог века само су привремено зауставиле тренд увећања државне потрошње и праксе задуживања, тренд који је настављен чим су први резултати тих истих реформи донели економске бенефите водећим земљама Запада. Те реформе нису успеле да установе институте ограничавања мешања државе у привреди, која помоћу својих механизма регулације – а све у циљу испуњења популистичких обећања – креира вештачки економски раст који неминовно завршава потпуним крахом – као што је случај са кризом из 2008. године.³⁸⁾ Оне нису у битној мери допринеле промени велферистичког система света, његове монетарне структуре нити етатистичке културе у којој се држава доживљава као примарни сервис за задовољене већине људских потреба. Оне су, тачно је, довеле до одговорније фискалне политике и укидања неких сегмената државе благостања, али ни у Америци,³⁹⁾ нити у Британији,⁴⁰⁾ земљама предводницама „неолиберализма“, није дошло до размонтажа идеологије и праксе велике државе, тог архи-непријатеља сваке филозофије слободног тржишта.

Неодржива је и теза да је „неолиберализам“ (или бар оно што се под њим разуме у економском смислу) одговоран за актуелну кризу у свету. Парадигматичан пример лоцирања узрока кризе у неолибералним политикама представљају констатације овог типа: „Кулминација цинизма, манифестована екстраваганцијом званичника, демонстрирала је паничну потрагу за спасењем у форми државне интервенције, одричући се декада заклинања у тржишни

38) О узроцима кризе видети: Мирослав Прокопијевић, „Капитализам и криза“, Интернет: <http://katalaksija.com/2008/10/18/kapitalizam-i-kriza> (дат. приступа: 7.10.2012); Hernando De Soto, „Who Owns This Mess?“, *New York Times*, Интернет: <http://www.nytimes.com/2011/12/02/opinion/magazine-global-agenda-who-owns-this-mess.html?pagewanted=all>. (дат. приступа: 10.10.2012)

39) „Чак и да су Реганови саборци заиста желели повратак на режим слободног тржишта, њихове методе нису одговарале таквој реакцији. Они се нису фокусирали на институционалне промене већ на измену буџетских цифара, на смањивање пореза на доходак ... и, са много мање ентузијазма, на смањење владине потрошње... Реганова „конзервативна револуција“ једва је дотакла енормни апарат владине контроле“ (Higgs, *op. cit.*, pp. 256-7).

40) „Контра уобичајеном схватању неолиберални покрет у Британији није ослабио британску државу. Управо обратно, он је тежио да ојача ауторитет државе наспрам синдиката и извесних делова друштва – наиме, уживаоца социјалних права (Basak Kus, „Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France“, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47(6), 2006, p. 520). Вид. такође: David Marsh, W. R. A Rhodes (editors.), *Implementing Thatcherite Policies: Audit of an Era*, Open University Press, 1992.

фундаментализам и omnipotenciju ауторегулације“.⁴¹⁾ Важније од тога што аутори ове констатације не именују оне који се „заклињу“ у „тржишни фундаментализам“ и „omnipotenciju ауторегулације“ (ваљда зато што их нема, барем у „круговима моћи“, владама утицајних земаља и управним одборима међународних организација), јесте њихово игнорисање чињенице да је државна интервенција на првом месту омогућила стварање економског „балона“. Још за време прве Клинтонове владе имплементрана је популистичка политика јефтиних кредита, што је један од фактора који је касније довео до стварања балона и његовог експлодирања у виду текуће кризе.⁴²⁾ Нема никакве тржишне („неолибералне“) логике у томе да држава гарантује било ком актеру на тржишту (у овом случају банкама и инвестиционим фондовима) да ће он, шта год радио и какве год ризичне потезе спроводио, на крају бити спасен (што се управо дешава са пројектом огромних *bailout* решења која чак превазилазе и њудиловске размере). Категорија „јефтиних кредита“ није тржишна категорија (такво нешто не постоји на слободном тржишту), већ последица шпекулативних потеза финансијских институција и популистичких владиних стратегија које краткорочно могу задовољити интересе прокламоване стратегије повећања стандарда становништва, али дугорочно воде у озбиљну економску кризу. Један парадигматичан пример таквог споја политичког и економског интереса добро је познат и у нашој не тако давној прошлости, када је држава потпомогла стварање пирамидалног банкарства.⁴³⁾

б) Међународне организације

Једно од централних теза теорије неолиберализма каже да истакнуту улогу у обликовању света по неолибералном калупу имају међународне организације. Већ смо напоменули да је услед крупних промена у светској економији дошло и до мењања улога ових организација. Из неколико предстојећих назнака видеће се да се приоритети свих водећих међународних организација, попут ММФ, СБ, СТО, чак и УН не могу ускладити са економским постулатима доктрине слободног тржишта.

41) Kosta Josifidis, Alpar Lošonc, Novica Supić, „Neoliberalism: Befall or Respite?“, *Panoeconomicus*, 1/2010, p. 102.

42) Прокопијевић, *op. cit.*.

43) О узроцима краха грчке и ирске економије видети: Владимир В. Првуловић, Вучковић М. Владимир, „Од сјаја до очаја: криза државе и поуке из грчког и ирског случаја“, *Српска политичка мисао*, број 1/2011, стр. 261-280; Бранислав Пелевић, Ристановић, Владимир, „(Нео)протекционизам и светска економска криза“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, стр. 237-255; Philipp Bagus, David Howden, *Deep Freeze – Iceland's Economic Collapse*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2011.

Тако, на пример, Светска трговинска организација (СТО), једна од перјаница неолибералног капитализма (по схватању теорије неолиберализма), не само да истиче императиве очувања животне средине већ тежи успостављању неке врсте глобалне „зеле-не“ регулативе: „СТО је изашао са храбрим захтевом да се помоћу ГАТТ/СТО договора о трговини, и СТО система арбитраже обезбеди ефективни модел за примену међународне еколошке регулације. Одатле се, попут неког чуда, СТО појавио као потенцијални модел спасиоца животне средине“.⁴⁴⁾

Трансформацију улоге и основних циљева доживљава и Светска банка (СБ) чији се фокус деловања од инструмента за каналисање протока капитала за развој трећег света усмерио, током осамдесетих и деведестих година, ка „’меким питањима’ развоја попут женских права, заштите животне средине, радних стандарда, и подстицање невладиних организација“.⁴⁵⁾ Исти тренд приближавања вредностима новог времена пратила је трансформација УН, која се од организације основане пре свега за поспешивање мира у свету окренула ка „економским и социјалним питањима која увелико превазилазе ECOSOC“.⁴⁶⁾

Улога коју има Међународни монетарни фонд посебно је контроверзна, али управо због сукоба са либералним економским принципима: „ММФ се све више понаша као међународни прикупљач страног новца за централне банке. ... Јасно да ММФ који разбуктава уместо да смирује дужничке кризе не може играти улогу у либералном финансијском и економском поретку...“.⁴⁷⁾ Данас се ММФ појављује као спасилац посусталих националних економија, као нека врста гаранта да се од банкрота увек може спасити.⁴⁸⁾ Имплементирајући програме за излазак из кризе и избегавање банкрота ММФ суспендује један од најлековитијих саморегулационих тржишних механизма, истовремено омогућавајући владама дужничких земаља да уместо правих, структуралних реформи спроводе фасадне и парцијалне реформе, а страним инвеститорима да се чешће упуштају у ризичнија улагања.

44) Hartwick, Peet, *op. cit.*, p. 201.

45) Lal, *op. cit.*, p. 512.

46) *Ibid.* p. 515.

47) *Ibid.* p. 508.

48) Bagus, Howden, *op. cit.*, p. 34.

в) Карактер источноевропских трансформација

Теза о неолибералној трансформацији земаља некадашњег источног блока (земаља централне, источне и јужне Европе) представља најчвршћу упоришну тачку теорије неолиберализма. По тој тези читава посткомунистичка трансформација одвијала се по једном јединственом неолибералном концепту произашлом из Вашингтонског консензуса и уз помоћ политичких снага (партија, покрета и влада) које су подржале такву трансформацију. Та, како ју је један бивши амерички председник назвао, „Нова Европа“ представљала је велико огледно поље за потоње ширење неолиберализма у читавом свету. То је било време изградње „неолибералног консензуса“ који је и данас, по заступницима теорије неолиберализма, на снази.

Но, овакав опис историјата трансформација посткомунистичких земаља не може лако да се сравни са емпиријском евиденцијом и компаративним проучавањем источноевропских реформи. Студија Венелина Ганева представља једно од најбољих истраживања на тему научног кредибилитета теорије неолиберализма.⁴⁹⁾ На примеру „доминације“ неолиберализма у посткомунистичким земљама источне Европе Ганев преиспитује тезу о превласти неолибералне теорије и праксе проверавањем две кључне поставке теорије неолиберализма: тезу о хегемонији неолибералних идеја и тезу о наметању неолиберализма. По првој тези „након 1989, неолиберализам тријумфује у региону, а изразито неолибералне идеје уобличавају понашање доминантних политичких елита“.⁵⁰⁾ По другој тези произлази да су „раних деведесетих неолибералне идеје наметнуте источноевропским владама од стране ’међународних финансијских институција’ и генерално глобалних промотера капитализма“.⁵¹⁾ Ганев доказује неоснованост прве тезе указујући на то да током првог периода посткомунистичке трансформације (а и касније) није дошло до унисоног прихватања једне одређене идејне концепције, већ мноштва различитих, често међусобно противречних и сукобљених идејних концепата. Он констатује да су реформе биле: „...тако некохерентне, провизорне, и противречне да би њихово описивање у смислу еманације једне идеологије која је подједнако свеобухватна и радикална представљало грубу сим-

49) Venelin I. Ganev, „The ‘Triumph of Neoliberalism’ Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005. pp. 343-378.

50) *Ibid.* p. 348.

51) *Ibid.* p. 348.

плификацију“.⁵²⁾ Штавише, не само да су по свом карактеру источноевропске реформе биле шаролике и провизорне, већ практично није било политичких заговорника („реформатора“) неолибералних принципа. Анализирајући политичку елиту источне Европе и Русије из тог периода, Ганев издваја само двојицу политичких актера који се могу сврстати у табор „неолиберала“:

„Балеровиц и Гаидер су једини ’носиоци’ неолибералних идеја како их дефинишу заступници парадигме ’неолибералног тријумфа’. Оно што имамо су заправо имена два појединца из две земље, појединаца који никада нису представљали свемоћне лидере (премијере, председнике или председнике странака) и који су били приморани да се одрекну власти после мање од две године у кабинету“.⁵³⁾

Што се друге тезе тиче, налази ове студије убедљиво демистификује улогу коју теорија неолиберализма приписује међународним финансијским организацијама, пре свега ММФ-у. Она показује да теза о „наметању“ нема утемељења, јер је у питању „двосмеран пре него једносмеран саобраћај идеја и политичких обзира“ и да се чак и онда „када се усвајају пројекти спонзорисани од стране ММФ-а они систематски бојкотују у пракси“.⁵⁴⁾ Стога сарадњу земаља са ММФ-ом треба разумети као политичку нагодбу а не као техничку ствар принудне имплементације одређеног, чврсто заснованог идеолошког концепта. На искуству преговора посткомунистичких земаља са ММФ-ом може се видети да ММФ често усваја предлоге самих влада који се не могу описати као „неолиберални“, као и то да су сами предлози који долазе од стране ММФ често веома удаљени од захтева „тржишног фундаментализма“.

Закључци ове студије кажу да је генерални проблем теорије неолиберализма то што она изједначава сваку врсту реформи са неолиберализмом.⁵⁵⁾ Други, подједнако значајан недостатак ове теорије огледа се у недопустивим генерализацијама и симплификацијама: „...претпоставити да постоји директна каузална веза између идеја до којих наводно држе политички чиниоци и политичких последица, у озбиљној мери поткопава аналитичку вредност идеацијских објашњења посткомунистичких политика“.⁵⁶⁾ То све, за-

52) *Ibid.* p. 355.

53) *Ibid.* p. 362.

54) *Ibid.* pp. 368-370.

55) *Ibid.* p. 357.

56) *Ibid.* p. 372.

једно са одбацивањем две кључне тезе неолибералне теорије, води финалној констатацији да „неолиберализам“ очигледно не може да испуни аналитичку улогу експланаторне варијабле у пажљиво креираном, емпиријски утемељеном и осетљивом за контекст идеационом аргументу“.⁵⁷⁾

Уз ове закључке које се усвајају и у овом раду, треба истаћи и још један њен (интерпретативни) дефект. Наиме, она почива на премиси изједначавања антикомунистичког педигреа постсоцијалистичких земаља (присутног нарочиту у првој фази након слома биполарног света – од 1989. до 1995.), као једног *политичког става*, са „неолиберализмом“ као једном *економском теоријом*. Политичка оријентација првих демократских влада ових земаља позиционирала се, свакако, на десном идеолошком полу, али стављати знак једнакости између антикомунизма и *free market* економске агенде представља веома грубу категоријалну грешку која не може имати никаквог емпиријског утемељења. По свему судећи разлоге овог теоријског предмета и изједначавања по себи врло различитих ствари треба тражити у склоности већине радикалних заступника теорије неолиберализма да сваку промену која долази након укидања социјалистичких односа и државног власништва схвата као „пунокрвни“ капитализам и примену „неолибералних принципа“. Тај радикализам у схватању производи и радикализам у терминологији: „тржишни фундаментализам“, „тржишни болшевизам“, чак „неолиберални лењинизам“.⁵⁸⁾ У пракси пак, правилније је ова друштва описивати као друштва у којима су реализовани мешовити политички и економски концепати, најпре као социјал-демократска друштва са већом или мањом регулацијом тржишта, попут оних који постоје у земљама западне Европе.⁵⁹⁾

Важност налаза до којих је дошла ова студија премашује источноевропски оквир на који се истраживање у њој ограничило. Управо елаборирани закључци о основним тезама и поставкама теорије неолиберализма могу се транспоновати на теорију неолибарализма као такву. И на том, генералнијем, плану примећују се исти теоријски дефицити попут генерализације и симплификације без упоришта у емпиријској анализи и компарацији.

*

57) *Ibid.* p. 375.

58) Термина које многи аутори користе. Видети на пример: Josifidis, Lošonc, Supić, *op. cit.* p. 102.

59) Ово све са изузетком краткотрајне фазе „шок терапије“ у Пољској под Балеровицивим реформским захватима и двогодишњих реформи (1992-1994) које је у Естонији спроводио премијер Март Лар.

Из досадашњег излагања, видели смо да се – насупрот теоретичарима неолиберализма – не може говорити о доминацији „неолибералних“ идеја у свету нити о томе да се савремене економије обликују по „неолибералном калупу“. Свет у коме данас човечанство живи није свет минималних држава у којима господаре спонтани тржишни механизми и у коме су институције социјалне помоћи (за старе, болесне и изгладнеле) препуштене институцијама приватног добротинства и индивидуалној солидарности. Нити се данашњи свет креће ка тим идеалима. Кроз читав XX век детектује се раст државе у свим њеним сегментима, и тај се процес и даље одвија. Данашњи свет је свет великих држава, огромне државне регулације привредних токова, економског протекционизма, система разгранатих мрежа социјалних институција непојмљивих за раније векове. Какав онда може бити статус теорије која каже да је такав свет обликован по либералним економским принципима? Да ли таквој теорији можемо приписати научни статус или је сврстати у категорију квазитеорија?

У овом раду заступљен је став да има доста разлога да се основни смисао употребе термина „неолиберализам“ у научном дискурсу подведе под политички регистар. Ова теза стиче додатно оправдање нарочито онда када се детектује базична структура сваке теорије неолиберализма коју чине две стратегије: стратегија *разоткривања* (односа моћи у свету) и стратегија *ангажмана* (позива на политичку акцију и отпор). У склопу такве структуре, термини „неолиберално“, „неолиберализам“ и „неолиберални капитализам“ треба да означе искључиво негативне појаве, док сам дискурс теорије неолиберализма има за циљ да изврши неку врсту освешћивања, мобилизације и позива на ангажман у циљу укидања оних пракси, политика и институција које прете размонтирању савремене државе благостања.⁶⁰⁾ Другачије се употреба овакве терминологије не може разумети будући да је њена вредност као експланаторне варијабле и хеуристичког модела минимална, нарочито када се имају у виду неке друге термилошке алтернативе за описивање истог феномена (нпр. „социјална држава“ уместо „неолиберална држава“, „развијени или позни велферизам“ уместо „неолиберализам“, „мешовити привредни систем“ уместо „неолиберални капитализам“ итд).

У својој радикалнијој варијанти теорија неолиберализма оличава „сливник“ незадовољства и критике⁶¹⁾ услед пропасти једне

60) То је заједничка карактеристика класичне и реформисане теорије неолиберализма.

61) Горан Томка „Неолиберализам – доктрина савременог света“, *Привредна изградња*, XL-VII: 3-4/2004, стр. 230.

идеолошке парадигме. У својој оптимистичкијој, реконструисаној верзији, теорија неолиберализма представља наставак идеолошке борбе, само другим средствима. Односно, суптилнији покушај да се иста, одбачена и „превреднована“ идеја промовише на другачији начин и у новом контексту. Заједничко једној и другој јесте то да би се термина „неолиберализам“, као погодног средства за опис савременог света, одрекле само онда када би у том свету једна његова компонента – (либерална) институција приватног власништва – била најзад укинута. Једна се за то отворено и радикално залаже, друга прикривено и постепено. Да ли оваквим теоријама треба приписивати научни статус? Закључак овог рада јесте да је такво питање, када се има у виду све до сада речено, *деласирано*.

Aleksandar Novakovic

**THEORY OF NEOLIBERALISM
– PSEUDOSCIENCE OR SUCCESSFUL
HEURISTIC MODEL?**

Summary

The term “neoliberalism” can not be understood without certain “theory of neoliberalism” that stands at its base. This does not refer to the theories of those authors who advocate free market, minimal state and the rule of law, but to the theory that use the word “neoliberalism” as an appropriate description of the political and economic realities of the world in which we live. In this paper, the scientific status of theory of neoliberalism is being critically reassessed in two ways: by demonstrating its contradictory character (discrepancy between theory of neoliberalism and empirical evidence) and by revealing its core motivation (theory of neoliberalism is being run by non-theoretical, *ideological* motives). In this sense, the paper presents various types of theories of neoliberalism, explains their genesis and indicates their mutual differences. Finally, through the investigation of several key determinants of political and economic organization of the modern state (the size of a modern state, the scope of welfare programs, the degree of government interference in the economy, the role of international organizations as well as the character of the transformation of the former Eastern bloc countries), it is shown why the theory of neoliberalism should be renounced of its scientific status.

Keywords: neoliberalism, neoliberalism theory, international organizations, democratic capacities, political institutions

ЛИТЕРАТУРА

- Bagus, Philipp, Howden, David, *Deep Freez – Iceland's Economic Collapse*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2011.
- Бобио, Норберто, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Филип Вишњић, Београд, 1990.
- Brown, Wendy, „Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy“, *Theory & Event*, Vol. 7, Issue 1, 2003, pp. 37-59.
- Видојевић, Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Институт друштвених наука, Београд, 1997.
- Ganev, Venelin, I, „The 'Triumph of Neoliberalism' Reconsidered: Critical Remarks on Ideas-Centered Analyses of Political and Economic Change in Post-Communism“, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 3/2005, pp. 343-378.
- Голубовић, Загорка, „Елементи критике неолибералног модела транзиције“, *Социолошки преглед* Vol. 38, No. 1-2/2004, стр. 5-21.
- De La Barra, Ximena, „Who Owes and Who Pays? The Accumulated Debt of Neoliberalism“, *Critical Sociology*, Vol. 32, Issue 1/2006, pp. 125-161.
- De Soto, Hernando, „Who Owns This Mess?“, *New York Times*, Internet: <http://www.nytimes.com/2011/12/02/opinion/magazine-global-agenda-who-owns-this-mess.html?pagewanted=all> (дат. приступа: 10.10.2012)
- Јанковић, Иван, „Либерализам, неолиберализам и глобализација“, Интернет: <http://katalaksija.com/2005/10/04/liberalizam-neoliberalizam-i-globalizacija> (дат. приступа: 15.10.2012)
- Josifidis, Kosta, Lošonc, Alpar, Supić, Novica, „Neoliberalism: Befall or Respite?“, *Panoeconomicus*, 1/2010, pp. 101-117.
- Јосифидис, Коста, „Неолиберализам – судбина или избор начина живота (и) у транзицији“, *Привредна изградња*, XLVII: 1-2/2004, стр. 5-16.
- Konings, Martijn, „Neoliberalism and the American State“, *Critical Sociology* 36 (5), 2010, pp. 741-765.
- Kukoč, Mislav, „Liberalna demokracija versus neoliberalna globalizacija“, *Arhe*, V, 10, 2008, str. 41-53
- Kus, Basak, „Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France“, *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47(6), 2006, pp. 488-525.
- Lal, Deepak, „The Threat to Economic Liberty from International Organizations“, *Cato Journal*, Vol. 25, No. 3/2005 (Fall), pp. 503-520.
- Marsh, David, W. R. A Rhodes (editors), *Implementing Thatcherite Policies: Audit of an Era*, Open University Press, 1992.
- Милашиновић, Срђан, „Тоталитаризам и неолиберализам“, *Наука, безбедност, полиција*, Vol. 9, бр. 2-3/2004, стр. 97-124.
- Нозик, Роберт, „Зашто су интелектуалци против капитализма?“, *Нова српска политичка мисао*, Vol. 10, бр. 1-4/2005, стр. 195-203.
- OECD, *The State of the Public Service*, OECD, Paris, 2008.
- Пјевић, Надица, „Неолиберализам и теорија редукције социјалне државе“, *Социјална мисао*, 4/2010, стр. 117-138.
- Пелевић, М. Бранислав, Ристановић, М. Владимир, „(Нео)протекционизам и светска економска криза“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2011, год. 18, Vol. 34, стр. 237-255.

- Попер, Карл, *Претпоставке и побијања: раст научног знања*, Сремски Карловци; Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- Првуловић, В. Владимир, Вучковић, М. Владимир, „Од сјаја до очаја: криза државе и поуке из грчког и ирског случаја“, *Српска политичка мисао*, број 1/2011, год. 18, Vol. 31, стр. 261-280.
- Прокопијевић, Мирослав, „Капитализам и криза“, Интернет: <http://katalaksija.com/2008/10/18/kapitalizam-i-kriza> (дат. приступ: 7.10.2012).
- Rothbard, Murray, *A History of Money and Banking in the United States: The Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2002.
- Schwartz, Michael, „Neo-liberalism on crack: Cities under siege in Iraq“, *City*, Vol. 11, No. 1/2007 (April), pp. 21-69.
- Sloterdijk, Peter, „Die Revolution der gebenden Hand“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt 2009 (13. Juni).
- Станчић, Вишња, Грубишић, Зоран, „Неолиберализам и политика условљавања ММФ-а“, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, Vol. 30, стр. 259-276.
- Томка, Горан, „Неолиберализам – доктрина савременог света“, *Привредна изградња*, XLVII: 3-4/2004, стр. 213-232.
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2005.
- Harvey, David, „Neoliberalism as Creative Destruction“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 2007 (March), pp. 22-44.
- Hartman, Yvonne, „In Bed with the Enemy: Some Ideas on the Connections between Neoliberalism and the Welfare State“, *Current Sociology*, Vol. 53(1), 2005, pp. 57-73.
- Hartwick, Elaine, Peet, Richard, „Neoliberalism and Nature: The Case of the WTO“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 2003 (November), pp. 188-211.
- Higgs, Robert, *Crisis and Leviathan: Critical Episodes in the Growth of American Government: A Pacific Research Institute for Public Policy*, Oxford University Press, 1987.
- Hoppe, Hans-Hermann, (2001), *Democracy - The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers.

Resume

One of the basic requirements of scientific research is the use of clear and precise terminology formulated to function as the most approximate description of the phenomenon under investigation. In a sense, one could even argue that an attitude toward terminology represents a kind of a test for the assessment of the quality of scientific work. In one of the classic sociological essays Robert Nozick labeled intellectuals “word smiths” in attempt to show the enormous opportunities of language (mis)use standing at their disposal. This particularly referred to social scientists who – due to the nature of their profession – feel entitled not only to interpret social conditions, but also to influence them. If their interpretations are theoretically founded and empirically suppor-

ted, than the theory which formulates that interpretation can be socially beneficial. If it is not the case, and the interpretation has no theoretical and empirical foundation whatsoever, then such a theory can be labeled as a “false science.” The aim of this paper is to show that in the case of the theory of neo-liberalism comes just the latter.

This paper illuminates the basic contradiction of the theory of neoliberalism as a theory. In that respect, the term “theory of neoliberalism” is used here to describe the theory, attitudes and interpretations of the theorists of the theory of neoliberalism, rather than intellectual promoters of the laissez-faire economics (Austrian, Chicago, or Virginia school of political economy) and the free market opting reformers. This paper locates basic problem of any theory of neoliberalism in a discrepancy that exists between theory and the practice of neoliberalism. That, by itself, would not constitute a serious matter, if it was not the case that term „neoliberalism“ usually prsupose a kind of carefully conceived and very ambitious political project based on clear economic doctrines, which aims, in the end, to a radical change of the social and economic relations in the world.

In that regard, two basic theories of neoliberalism are being examined: post-Marxist theory of neoliberalism and reformed theory of neoliberalism. This paper demonstrates why the political motivations and considerations of the theory of neoliberalism outweigh its theoretical dimension, in both of its forms. The main thesis of this paper is that neoliberalism, as a theory, should be given a similar epistemological status that Karl Popper assigned to a theories of Marxism, psychoanalysis and astrology – that is, the status of quasi-scientific theory. The thesis is underpinned with the consideration of several basic parameters that can be detected and that should confirm the unsustainability of the fundamental premise of the theory of neoliberalism. Namely, the thesis of political and ideological hegemony of neoliberalism in the world today. These are following parameters: the size of a modern state, the scope of welfare programs, the degree of government interference in the economy, the role of international organizations as well as the character of the political and economic transformations of the former Eastern bloc countries.

* Овај рад је примљен 17. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.